

Miniszterelnökségi "irodalmi actió" 1916-ban

(Dokumentation eines Projekts zur deutschsprachigen Präsentation ungarischer Literatur im Auftrag des Ministerpräsidenten Graf István Tisza 1916. - Mitgeteilt von Paul Kárpáti)

Im Archiv des Berliner Seminars für Hungarologie wurden beim Sichten vermischter Schriften unterschiedlichster Provenienz Durchschläge maschinenschriftlicher Texte gefunden, die in einer entsprechenden Folge geordnet ein zusammenhängendes Material mit bemerkenswerter Relevanz für die Geschichte der auswärtigen Kulturpolitik Ungarns ergeben. Der Forschung sollen die Dokumente nicht zuletzt auch darum vollständig zugänglich gemacht werden, weil zu erhoffen wäre, daß einige offene Fragen (genauer) beantwortet werden können.

1. Sommer 1916 wandte sich der Ministerpräsident Graf István Tisza mit der Bitte an Persönlichkeiten des literarischen Lebens, eine Auswahl repräsentativer Werke zur Übersetzung und Publikation für deutsche Leser zu empfehlen. Die Vor- und Zuarbeiten wurden sicherlich von einem Beamten des Hauses geleistet, aber der erhalten gebliebene Durchschlag weist typographisch auf eine Schreibmaschine (Remington) hin, wie Robert Gragger sie benutzt hat. Diese (Ab?)Schrift ist jedenfalls mit Bestimmtheit auf gleichem Papier und augenscheinlich mit derselben Maschine hergestellt wie das nicht erkennbar und nicht nachweisbar, aber mit hoher Wahrscheinlichkeit von Robert Gragger verfaßte Elaborat unmittelbar an den Ministerpräsidenten. (Die Manuskript-Kopie des Elaborats ist recht umfangreich, gleichwohl könnten noch Teile, d.h. einzelne Blätter oder Anlagen auftauchen, deshalb ist die Publikation dieses Materials für Band 8 der BBH vorgesehen). Mitgeteilt wird hier zunächst die hausinterne Vorlage für den Aufruf zur Mitarbeit (vermutlich) in der Abschrift von Robert Gragger sowie die eindeutig von einem beamteten Mitarbeiter des Ministerpräsidenten verfaßten Bemerkungen zum Abschluß der Aktion und die als deren Ergebnis entstandene Vorschlagsliste für eine deutschsprachige "Ungarische Bibliothek".

2. Das kritische Resümee des Beamten ist mit seinen radikal liberalen, kämpferisch progressiven Ansichten und Forderungen selbst bei heutigem

Lesen von solcher ideeller Brisanz, daß sich unsere Aufmerksamkeit gespannt auf die Persönlichkeit des Verfassers richtet.

Das Papier, bei dem es sich um ein Original handelt, ist in Tintenschrift mit dem Namen *Kazy* unterzeichnet. Im Budapester Adreßbuch für das Jahr 1916 sind drei Personen dieses Namens verzeichnet: Baron József Kazy de Garamveszele (1856-1923), über den Nachschlagewerke die Auskunft geben, daß er zum Abschluß seiner Karriere als Staatsbeamter 1910 politischer Staatssekretär im Landwirtschaftsministerium geworden war; Baron Ferenc Kazy (geb. 1884), Beamter im Verteidigungsministerium; Baron Károly Kazy (geb. 1881), Beamter im Amt des Ministerpräsidenten. Biographisch war über diesen Gesuchten in Erfahrung zu bringen: Sohn des erwähnten József K. und Bruder von Ferenc K., Absolvent des Wiener Theresianum, Studium in Wien und Budapest, ab 1907 im Staatsdienst; heiratete (laut "Kortársak lexikona" von 1936) Margit Hampek, "wissenschaftliche Assistentin an der Universität Budapest" (bis jetzt war nicht zu ermitteln, in welchem Fach, ihr Vater dürfte Dr. Béla Hampek, Richter am Landgericht in Mezótúr, gewesen sein), eine Tochter aus der Ehe hatte den damals in Ungarn recht ungewöhnlichen Namen "Clara-Mercedes".

Das Amt des Ministerpräsidenten war in vier Abteilungen gegliedert; die von Ministerialrat Alfred Drasche-Lázár geleitete (Präsidial)Abteilung I war zuständig für die Registratur der Manuskripte und Beschlüsse Seiner Majestät, für den Unterhalt der königl. Schlösser und Gärten einschließlich der "für Kunstzwecke geschaffenen Stiftungen", für die Einberufung des Reichstages usw. bis hin zum Ausnahmezustand im Kriegsfall. Von den sieben Mitarbeitern der Abteilung war es eben der Konzipient Baron Károly Kazy, dem die Stiftungsangelegenheiten oblagen und der sich mit einer Leidenschaft sondergleichen und außerordentlicher Urteilsfähigkeit für die Moderne grundsätzlich, hier im besonderen für die literarische, engagierte.

Den unmittelbar fachlich Interessierten liegt sicherlich an der Kenntnis der originalsprachlichen Textfassung, wie sie hier folgt:

Néhány szó az irodalmi a c t i ó h o z

A felhívásunkra beérkezett válaszok szerény nézetem szerint nem számolnak eléggé azzal a változással, mely a ma gyermekeinek ízlését

irányítja és nem akarják meglátni, hogy egy új Sturm und Drang-gal teli generáció (nem a fiatal óriásokat értem), mely kikívánczolt a szűk dohos milicuból és nem a pipázó táblabíró, hanem a világlátott ember szemeivel néz maga körül, vette kezébe a kormánykerék, hogy automobilt vezet, nem "Vörös Postakocsi"-t. A nagyváros forgatagában él, nem csendes falu tornyának árnyékában. Egész énjét megremegtette a gépekkel dolgozó új kor romantikája, nemcsak a rezgő nyárfát és nyafogó szerelmet, hanem dübörgő lokomotívot is méltónak tartja a megéneklésre. Philosophiája egyetemesebb, mert kiragadta magát az egocentrikus világnézet lelket őrölő szorításából.

Szembeötlő, hogy újabb íróink (kiket, bizonyos programhoz lévén kötve, nem mellőzhetek) munkáiból is inkább a népies vagy történelmi irányzatúakat válogatták ki, mintegy félve a XX. század levegőjétől, minduntalan a magyarosságot hangoztatva. Természetesen távol áll tőlem, hogy minden magyarosságot a korlátolt maradisággal asszociáljam. Csak arra akarok evvel rámutatni, hogy az illetők szemében minden új nyelvbeli jelenség magyartalanság. Pedig hát a nyelv is, mint minden élő szerv folyton fejlődik, új formákat képez és alkalmazkodik az irányában támasztott igényekhez. A budapesti ember másképp beszél, mint az alföldi paraszt, Jókai másképp ír, mint Kazinczy, Molnár Ferenc másképp, mint Jókai! Aki a ma nyelvén, modern, mondjuk nagyvárosi milicu keretében ír, az előttük ab ovo a magyartalanság bűnével gyanús.

Már pedig a megindítandó irodalmi akciójának nem az a célja, hogy a régi primitív, elszigetelt Magyarországot, szűk udvarházaival, megyei életével, gulyásaival, kanászaival és betyáraival (:már elég volt ebből a hitelünket rontó romantikából, mert sajnos nagyjában úgyis csak ezen letűnt exotikus oldalunkról ismernek odakint a jelenben is, miért ennek még tápot adni? /Lásd R.H. Bartsch, Der Flieger/:)¹ ismertesse a klasszikus és klasszicistikus irodalom útján, hanem a modern dolgozó, lüktető életű Magyarországot mutassa be erényeivel, ha kell hibáival is, a modern irodalom segítségével.

Tehát az irodalmi akció nem öncél, hanem eszköz a mai Magyarország megismertetéséhez. Ha ez sikerült, akkor módunkban lesz, - sőt ez automaticae be fog következni - Németországot a magyar klasszikusokkal és más régebbi íróinkkal megismertetni, mert akkor talán már nem megítélésünk szempontjából hátrányos dolgokat fognak e munkákból kiolvasni, hanem csakis azok irodalmi becsét fogják tekinteni.

Különben ami jó, amúgy is utat tör magának. A régebbiek közül Jókai munkáinak nagy része megjelent német nyelven, sőt br. Eötvös József és Kemény Zsigmond is találtak fordítókat. Mint Herczeg Ferenc válaszában is írja, Mikszáth Kálmán, valamint saját munkáinak nagy része szintén megjelent németben. Tudtommal Molnár Ferenc, Bródy Sándor stb. ugyancsak meghódították a német könyvpiacot. Mostanában jelent meg "Ungarische Erzählungen" cím alatt Reuss és Itta (Konstanz) kiadásában egy kötet Bródy Sándor, Móricz Zsigmond, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Szini Gyula, Bíró Lajos és Lovik Károly egy-egy novellájával². Tormay Cecil Régi Házát jelenleg közli a "Vossische Zeitung"³. Talán fölösleges is említenem, hogy nagy klasszikusaink, mint Petőfi, Arany és Madách részben kitűnő fordításokban (Dóczy!) láttak napvilágot.

Már ezen pár kiragadott példa is mutatja, hogy irodalmunk nem játssza Németországban azt a hamupipőke szerepet - habár irodalmi exportunk az óriási német irodalmi productió tengerében csak egy cseppet képezhet - mint azt egyes pessimisták föltételezni szeretik, sőt a "hivatalos" irodalmi körökben oly sokat ócsárolt "nemzetiellen", "koszopolita" színpadi irodalmunk meghódította nemcsak Németországot és egész Európát, hanem még Amerikát is. Miért éppen a magyar?

Hogy mindezek dacára egyetlen írónk sem tudta elérni azt, amit elértek Ibsen, Björnson, Dostojewskij stb. (Shakespeareről nem is beszélve), kiknek idegen nyelven írt munkáik úgyszólván belcolvadtak a német irodalomba, annak okai másutt, mélyebben keresendők; ez okoknak felkutatása igen messze vezetne és nem tartozik jelen rövid megjegyzések keretébe.

Tehát az alap megvolna, építsünk azon tovább. Fordíttassuk le azon értékebb (nemcsak akadémikus értelemben vett irodalmi becsű) munkákat, melyek hivatva lehetnek az új modern Magyarország képét német szövetségeseinkkel közelebből megismertetni. De ismételten hangsúlyoznom kell, hogy a XX. századbeli, dolgozó Magyarországot, nem pedig a sajnos túlon túl ismert exotikumokat óhajtjuk a német olvasó közönségnek bemutatni. A mi helyzetünkben bizonyára a németek sem Anzengruber, Fritz Reut[t]er, Ganghofer stb. bemutatásával kezdenék, akármilyen kiváló helyet is foglaljanak el irodalmukban.

Bátor voltam rámutatni azon hiányokra, melyek első körkérdésünk eredményében foglaltatnak, szerény nézetem szerint azonban ezen hiányos eredményt felhasználhatnánk egy újabb körkérdés kiindulópontjául,

amennyiben ezúttal a legtöbb szavazatot nyert és még életben lévő írókhoz (Herczeg Ferenc és Rákosi Jenő kivételével, kik már megkérdeztettek) fordulnánk hasonló kérdéssel.

Továbbá szükségesnek tartanám, hogy e tárgyban néhány, Németországban élő oly nevesebb magyart, valamint testületet is (pl. a Berliini Magyar Egyesület) megkérdezzünk, akikről feltételezhető, hogy módjukban állván a német olvasó közönség ízlését irodalmunkkal egybevetni, hasznos útmutatásokkal szolgálhatnának.

Végül legyen szabad a magam részéről lefordítás céljából a következő munkákat javaslatba hozni:

[aláírás]

[Az aláírásból a kezdő "K" betű minden kétséget kizáróan azonosítható; az aláírás mellett tintaceruzával, jól olvashatóan: K a z y .

A javaslatok jegyzéke két, tartalmát tekintve azonos változatban maradt fenn. Az egyik tintával íródott, K-betűje és a tinta színe nem különbözik az aláírásától. A másik változat gépelt; a betűtípusok határozottan különböznek a gépelt Gragger-kéziratokétól.- Helyesírási eltérésekre, elírásra, tévedésre csak néhány helyen utalunk.]

Sor-szám	A szerző neve	A javaslatokat tevők által különösen figyelemreméltóknak jelzett munkák
1	Herczeg Ferenc	Byzanc, A pogányok, Ocskay, Szabolcs házassága, A hét sváb, Arany hegedű, A dolovai nábob [leánya], Az első vihar, Bujdosó emlékek, Jancsi édesanyja, stb
2	Gárdonyi Géza	A bor, A láthatatlan ember, Az öreg tekintetes úr, Egri csillagok, Messze van odáig, Az én falumból
3	Molnár Ferenc	A testőr, Egy gazdátlan csónak története, Gyermekelbeszélések, Egy haditudósító emlékeiből, A Zlotalipai áttörés, A 42-es mozsarak
4	Baksay Sándor	Gyalogösvény, Patak bánya[sic!], A fehér kereszt, A fekete kereszt, Tipiomen

5	Ambrus Zoltán	Midás király, Szeptember, A Bercsényi [<i>Berzsényi</i>] család, A halász és a tengerész, Ypsilanti leányok, Giroflé és Girofla, Az utolsó gladiátor, Az elégtétel, Gauthier Margit, stb.
6	Rákosi Viktor	Elnémult harangok
7	Kaffka Margit	Színek és évek
8	Scbők Zsigmond	Bajcsányi de eadem, A két Piros [<i>gyerek</i>], Ifjúság
9	Mikszáth Kálmán	Szent Péter esernyője, A Noszty fiú esete Tóth Marival, Prakovszky a siket kovács, Nagy kutya a vicebíró, A fekete akol, A zöld légy, A nyúl, a báránka.... Jézus játszópajtása, stb.
10	Gyulai Pál	Egy régi udvarház utolsó gazdája
11	-	Magyar népmesék gyűjteménye
12	Bródy Sándor	A nap lovagja
13	Tormay Cecil	A régi ház
14	Lovik Károly	A leányvári boszorkány, Rut, Karácsonyi novella, Keresztúton, Korponai, Régi órák, Velencei kaland, Szergiusz, Feloldozás, Ödön A néma bűn, Az igazságról, stb
15	Bársony István	A rab király szabadon
16	Biró Lajos	Diadalmasszony
17	Bérczy Károly	A gyógyult seb
18	Gyóni Géza	költeményei
19	Kemény Zsigmond	A rajongók, Szerelem és hiúság, Ködképek a kedély láthatárán, Erény és illem
20	Kozma Andor	-
21	Madách Imre	Az ember tragédiája
22	Pekár Gyula	-
23	Pe(n)telei/ <i>sic!</i> / István	-
24	Rákosi Jenő	A szerelem iskolája, Endre és Johanna
25	Tömörkény István	-

26	-	Magyar költemények antológiája
27	Jászi Oszkár	Művészet és erkölcs
28	Péterfy Jenő	Essay-k
29	Hermann Ottó	munkái az ösfoglalkozásokról

Jegyzetek

- 1 Rudolf Hans Bartsch (1873-1952) osztrák író; elbeszéléseinek vidéki, stájerországi kötöttsége gyakran modoros, nagynémet szellemisége agresszív, előítéletes. A Der Flieger (A repülő) c. elsővilágháborús regénye (a címlapon: "Roman aus dem Serbenkrieg") 1915-ben jelent meg.
- 2 A Berlini Magyar Intézetben összeállított Bibliographia Hungariae - Verzeichnis der 1861-1921 erschienenen Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischen Sprachen - 1928. évi III. kötetében (szépirodalom) nincs feltüntetve.
- 3 Heinrich Horvát fordításában könyvalakban is megjelent ("Gedruckt während der Kriegszeit auf Papier mit Holzschliffzusatz") a berlini S.Fischer Verlag kiadásában 1917-ben.

[A fent jelzett, valószínűleg Gragger Róbert írógépén készült iratmásolat:]

Magyar királyi Miniszterelnök
4438 sz. beikt. VII.10. 1916. M.E.

Tárgy: Hivatalból

A magyar irodalom legkiválóbb termékeinek a német könyvpiacon való elhelyezése tárgyában.

Pro domo.

Annak az akciónak a keretén belül, amely Magyarországnak és a magyarságnak a nagy német közönséggel leendő ismertetése érdekében e helyről részben már megindult, részben pedig még csak a megvalósulás stádiumában van, igen fontos helyet foglal el szellemi életünknek Németországban irodalmi úton való ismertetése. E célt megfelelő intenzív sajtóakció mellett, amely már ma is elég szép eredményekkel járt, igen fontosnak látszik, hogy a magyar irodalom legkiválóbb termékei úgy a múltból mint a jelenből, jó német fordításban a német intelligenciának

hozzáférhetővé tétessék. A tapasztalat ugyanis, valamint e tekintetben nemcsak a miniszterelnökség sajtóosztályához, hanem a nagyobb sajtóorgánumaink vezetőségéhez nap-nap után érkező megkeresések bizonyítják, hogy itt sürgősen pótlendő hiányról egyrészt, másrészt pedig olyan alkalomról van szó, amelyet a cél érdekében elmúlasztani nem szabad.

Bátor vagyok e tekintetben többek között utalni Dr.Procopius Bélának, a berlini nagykövetségünkhöz szolgálattételre beosztott osztálytanácsosnak többrendbeli jelentésére, mely jelentésekben a felmerült eszme ugyancsak kifejezésre jut.

Előadó véleménye szerint e kérdést legcélszerűbben akként lehetne megvalósítani, ha egyik-másik, vagy éppenséggel több jónevű német kiadó-céggel lehetőleg megbízható magánember közvetítésével érintkezésbe lépve, elérhetnők azt, hogy évente mintegy 15-20 kiváló magyar mű kifogástalan német fordításban jelenhessen meg a német könyvpiacra, mégpedig vagy egy már létező sorozatos kiadmány keretén belül, vagy pedig önálló műként egy-egy kötet.

Idevonatkozólag előadónak alkalmá nyílt több irányban érdeklődni, és úgyszólván minden oldalról nemcsak a legnagyobb előzékenységet, hanem üzleti érdekek által inspirált érdeklődést is tapasztalni. A berlini Ulstein cég, a lipcsei Grethlein E. Co. cég (Lux József Ágost író kiadója), a Reclam Fülöp cég és mások a magánúton hozzájuk intézett kérdésekre [a] legnagyobb hajlandósággal [*nyilván elírás, helyesen: hajlandóságot*] jelentették ki az eszme megvalósítására.

Ilyen körülmények közt részünkről tehát csak két igen fontos körülmény igényel közreműködést,

1. a szóban levő művek kiválasztása,
2. a tökéletes német fordításról való gondoskodás.

Ad 1.) A művek kiválasztását egy emberre nem volna ajánlatos bízni, mert eltekintve az individuális felfogásban mutatkozó eltérésektől, az esetben, ha az akciónkról íróink nagy gárdája netán mégis tudomást szerezne, a kiválasztással természetesen járó mellőzések apprehenziókra vezethetnének, amelyeket jobb elkerülni. A művek kiválasztását tehát vagy egy már létező grémiumra (Akadémia, Kisfaludy Társ., Petőfi Társ., Magyar Írók és Újságírók Egy.) vagy pedig egy ad hoc bizottságra lehetne bízni; előadó véleménye szerint ezen módozatoknál

sokkal célszerűbb volna, ha a miniszterelnök úr néhány, általános műveltségéről, olvasottságáról és objektivitásáról ismert íróhoz, publicistához és tudóshoz bizalmas levéllel fordulna, kérve őket, az eszme ismertetése mellett, nevezzék meg ők azt az, egyelőre 15-20 magyar művet, amelynek a szóban levő célra leendő lefordítását, illetve Németországban való forgalomba hozatalát, saját egyéni véleményük szerint, legalkalmasabbnak találják.

Ad 2.) A fordítást illetőleg részletesebb tárgyalások volnának még szükségesek az egyes könyvkiadókkal, illetve írókkal, miután valószínű, hogy a fordítás költségeit vagy a kiadók, vagy maguk az írók magukra fogják vállalni; arra az esetre, hogy a fordításokról másként kellene gondoskodni, kivételképpen mi vállalhatnók a költségeket, mely célra elsősorban Dr. Diósy Bélát, a "Neues Pester Journal" munkatársát és Scherl hírlapíróját, a "Pester Lloyd" egyik segédszerkesztőjét lehetne megnyerni. Az előadott javaslatok elfogadásának reményében tisztelettel

[Ebben a feltehetőleg Gragger Róbert írógépén készült másolatban nincsen nyoma semmiféle aláírásnak.- A további szöveg folytatólagos, vagy különálló melléklet másolatának látszik:]

Terveztetik: 1. Berzeviczy Albertnek,

2. Herczeg Ferencnek,
3. Vargha Gyulának,
4. Bcöthy Zsoltnak,
5. Vészi Józsefnek,
6. Plosz Sándornak,
7. Concha Győzőnek,
8. Rákosi Jenőnek,
9. Radó Antalnak,
10. Alexander Bernátnak,
11. Veigelsberg Hugónak (Ignotus)
12. Vojnovits Gézának

1-12.

(Félhivatalos levél szám nélkül)

ad 1-7: Tisztelt barátom!

ad 8: Méltóságos Uram!

ad 10: Tisztelt Tanár Úr!

ad 9,12: Tisztelt Szerkesztő Úr!

Tudomásomra jutott, hogy tekintélyes németországi kiadó cégek részben már létező sorozatos kiadványok keretében, részben pedig önállóan óhajtanának magyar könyveket jó német fordításban kiadni. Miután azonban a magyar irodalomban többé kevésbé járatlanok és nyelvünk ismeretének hiányában nincs is módunkban nagy tömegből kiválasztani azt az anyagot, amely erre a célra legalkalmasabb volna: idevonatkozólag több, hozzám közel álló helyen tapogatóztak.

Felette kívánatosnak kell tartanom, hogy ez az útbaigazítás az érdeklődőknek mielőbb megadassék, sőt készséggel előmozdítanám azt a törekvést, hogy a magyar irodalomnak minél több kiváló munkája a német könyvpiacra nyerjen, különösen most, elhelyezést. Ha sikerülne évente mintegy 15-20 jó magyar könyvet adni a német olvasóközönség kezébe, ez mindenesetre nagy mértékben hozzájárulna ahhoz, hogy a németek szellemi világunkat is közelebről megismerjék.

Nagy súlyt helyezek arra, hogy e tekintetben megismerjem

ad 1-7 nézetedet,

ad 8-12 (cím) nézetét,

ad 1-12 s hálával venném, ha velem egyelőre 15-20 olyan magyar könyv címét közölni szíves volnál (volna), amely felfogásod szerint erre a célra legalkalmasabb.

Szíves tájékoz[*tat*]ásul megjegyzem még, hogy e tekintetben kezdetnek elsősorban az újabb társadalmi és történelmi regényirodalom, költészet, színirodalom, társadalomtud. népisme stb. termékeire gondolok, míg remekíróink műveinek a német közönséggel való ismertetését csak olyan későbbi időpontban tartanám célszerűnek, amikor a talaj már kellőképpen meg lesz alapozva, mégpedig már azért is, mert tudomásom szerint klasszikusaink egy része, ha csak hézagosan is, mégis már le van fordítva német nyelvre s így ezen régebbi fordítások iránti érdeklődés is az újabb irodalmunkkal való megismerkedés révén előreláthatólag magától fog feltámadni.

A jelen levelemben felvetett kérdés igen aktuális, örömmel venném tehát, ha mielőbb jutnék a kért válasz birtokába.

Szívélyes üdvözlettel

igaz híved stb.

őszinte tisztelettel

Budapest, 1916. július 1.

[A levéltervezetből levelek lettek. 1916 novemberéig a miniszterelnökségre megérkeztek a válaszok. Báró Kazy Károly miniszterelnökségi fogalmazó sommazó véleménye fent olvasható. Gragger Róbert (külön)véleményének és esetleg további anyagoknak a közlését a következő, 8. kötetben tervezzük.]